

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ – ТРАДИЦІЙНИЙ ВИД ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY IS TRADITIONAL TYPE OF LEGAL RESPONSIBILITY

Мисак О.І.,

старший викладач кафедри правознавства
Вінницький інститут Університету «Україна»

У статті досліджуються актуальні питання міжнародно-правової відповідальності як одного з різновидів юридичної відповідальності, особливу увагу приділено генезі міжнародно-правової відповідальності та функціям міжнародно-правової відповідальності, які підкреслюють її сутність як виду юридичної відповідальності. Одним із сучасних ключових питань теорії права є проблематика, пов'язана з міжнародно-правовою відповідальністю як видом юридичної відповідальності, зокрема це дискусія щодо понятійного апарату, суті, видів цього правового феномену, що є малодослідженим у загальній теорії права. Виявлені проблемні питання, викликані необхідністю теоретичного обґрунтування сучасної концепції міжнародно-правової відповідальності.

Ключові слова: юридична відповідальність, міжнародно-правова відповідальність, правопорушення, функції міжнародно-правової відповідальності, міжнародно-протиправне діяння.

В статье исследуются актуальные вопросы международной правовой ответственности как одного из видов юридической ответственности, особое внимание уделено генезису международной правовой ответственности и функциям международной правовой ответственности, которые подчеркивают ее сущность как вида юридической ответственности. Одним из современных ключевых вопросов теории права является проблематика, связанная с международной правовой ответственностью как одним из видов юридической ответственности, который является малоисследованным в общей теории права. Выявлены проблемные вопросы, вызванные необходимостью теоретического обоснования современной концепции международной правовой ответственности.

Ключевые слова: юридическая ответственность, международно-правовая ответственность, правонарушения, функции международно-правовой ответственности, международно-противоправное деяние.

The article explores topical issues of international legal responsibility as one of the types of legal responsibility, special attention is paid to the genesis of international legal responsibility and the functions of international legal responsibility that emphasize its essence as a type of legal responsibility. One of the modern key issues of the theory of law is the problem of international legal responsibility as one of the types of legal responsibility that is little studied in the general theory of law. The identified problematic issues are caused by the necessity of theoretical substantiation of the modern concept of international legal responsibility.

The existence of international legal responsibility should be considered in the context of the dynamics of the development of society, in the process of cultural, economic, political activity. With the development of mankind, there is a growing need for the maintenance of international law and order, strengthening of social, economic, and political ties between states. The crisis situation in Ukraine, the aggressive armed activities of the Russian Federation jeopardize the lives and safety of Ukrainian citizens. The implementation of the annexation of the Crimea by a neighboring state, the implementation of measures of a military nature contrary to the norms of domestic law, as well as undermining the foundations of international law.

An effective tool for the integrated solution of these problems should be the possibility of bringing the aggressor state to international legal responsibility. However, during the aggression of the Russian Federation towards Ukraine, our state does not fully use all the levers of influence, ignoring the conceptual ideas of legal responsibility, world experience and the principles of international legal responsibility, the practical as a negative and positive experience of other countries in this area all this, led to the intensification of research on problems of international responsibility as a form of legal liability, since, to provide a scientifically-based definition, means to disclose the essence of the subject.

Key words: legal liability, international legal responsibility, offenses, functions of international legal responsibility, internationally wrongful act.

Гібридна війна, яку веде Росія впродовж останніх трьох років, унеможливило повернення світу до «старої нормальності». Про це заявив на пленарній сесії П'ятого саміту «Східного партнерства» Президент Петро Порошенко, виступ якого опублікований на сайті глави держави [1]. П. Порошенко зазначив, що наразі потрібно заохочувати країни, які мають європейські прагнення та демонструють прогрес на демократичному шляху, а також вказувати шлях розвитку для кожної країни на основі її прагнень та досягнень. Проголошення Україною курсу на європейську інтеграцію, сучасні глобалізаційні процеси та форматкування в цьому контексті внутрішньої і зовнішньої політики зумовлюють переосмислення суті та значення багатьох правових понять. І саме ефективне застосування такого важеля міжнародно-правова відповідальність як одного з видів юридичної відповідальності може змусити агресора зупинити кровопролиття, розширення тероризму і поширення нестабільності, захистити загальнолюдські цінності.

Проблематика міжнародно-правової відповідальності, її дослідження є одним із малодосліджених питань у теорії держави і права, ця тема викликає чимало дискусій серед науковців. Дослідження міжнародно-правової відповідальності передбачає необхідність звернення до поняття юридичної відповідальності. У будь-якій право-

вій системі однією з вагомих гарантій дотримання прав та свобод людини і громадянина є юридична відповідальність. Це фундаментальне явище юридичної науки відображає вплив права на суспільство та суспільні відносини. Одним із сучасних ключових питань теорії права є проблематика, пов'язана з класифікацією юридичної відповідальності. Зазвичай виділяють види юридичної відповідальності за галузями права, тобто традиційні види юридичної відповідальності – ті, що визнаються всіма науковцями, існування яких є безспірними. Серед такої класифікації виключення становить міжнародно-правова відповідальність, що не є галузевим видом юридичної відповідальності. Однак її існування не викликає заперечень серед науковців [2, с. 432], хоча вона є малодослідженою в загальній теорії права.

Зазвичай виділяють види юридичної відповідальності за галузями права, тобто традиційні види юридичної відповідальності – ті, що визнаються всіма науковцями, існування яких є безспірними. Серед такої класифікації виключення становить міжнародно-правова відповідальність, що не є галузевим видом юридичної відповідальності. Однак її існування не викликає заперечень серед науковців [2, с. 432], хоча вона є малодослідженою в загальній теорії права.

Міжнародно-правова відповідальність як різновид юридичної відповідальності має певні особливості правового регулювання. На відміну від інших видів відповідальності, вона пов'язана з примусом, з практичним застосуванням до правопорушника встановлених джерелами міжнародного права санкцій. Необхідно зауважити, що період формування й розвитку міжнародно-правової відповідальності до початку XX століття характеризувався домінуванням відповідних норм, що забезпечували захист правопорядку, вигідного лише окремим крупним державам. Ці норми припускали вирішення міжнародних конфліктів за допомогою воєнних засобів [3, с. 228]. Ті чи інші зміни, що відбувалися в історії людства, безперечно істотно впливали на процес і характер формування й розвитку норм інституту міжнародно-правової відповідальності, який безпосередньо пов'язаний із функціонуванням права.

У класичній доктрині минулого, значною мірою під впливом школи позитивного права, відмінності між позначаються цими термінами поняттями практично стерлися. Відповідно до сформованої концепції, яка знайшла визнання і в міжнародній практиці, відповідальність (responsibility) складається в матеріальній відповідальності (liability) держави за свої протиправні діяння [4, с. 22]. Зауважимо, що не завжди між термінами проводилось чітке розмежування. Однак починаючи з 1978 року комісія Міжнародного права ООН розглядала ці два терміни окремо. До першого належить відповідальність за міжнародно-протиправні діяння. До другого – відповідальність за шкідливі наслідки дій, які не заборонені правом.

Грунтовне розкриття природи соціального явища неможливо без історичного підходу до нього, без з'ясування того, коли воно виникло і як воно розвивалося. Розуміння природи міжнародної відповідальності, як і будь-якого іншого соціального феномена, багато в чому залежить від розуміння його історії, яка нерозривно пов'язана з історією права в цілому. Кожне явище являє собою єдність минулого, теперішнього і майбутнього. Спроби ігнорувати історію неминуче ведуть до нерозуміння сутності явища і до помилок в його використанні. Неправильне тлумачення минулого тягне за собою нерозуміння справжнього і помилкову оцінку майбутнього. Міжнародно-правова відповідальність є частиною механізму дії права. На жаль, у світовій літературі нелегко знайти дослідження, присвячені історичним розвитком міжнародно-правової відповідальності. Причина в значній мірі вбачається в тому, що зазвичай виходять із того, що відповідальність виникає одночасно з розвитком права та міжнародним правом і настільки тісно з ним пов'язана, що не має власної історії. Ю.М. Колосов щодо міжнародно-правової відповідальності пише, що за часом свого виникнення цей інститут збігається з появою права взагалі [5, с. 8].

Існує навіть думка, ніби і в стосунках між первісними племенами діяли певні правила, і отже, існувало не тільки внутрішнє право, а й міжнародне право. Дійсно, з утворенням великих і стійких племен між ними встановилися певні відносини. У результаті існуючі до цього відношення необмеженої ворожнечі повинні були поступитися місцем первинній соціальній регламентації. Здійснювалася вона за допомогою елементарних норм спілкування, в основі яких лежало правило рівного відплати, найбільш характерним виразом якого є вислів «Життя за життя, око за око». Між племенами укладалися угоди про мир, про спільні воєнні дії, про розмежування володінь і ін. Визнавалася певна недоторканність представників. Значення за все це було велике, оскільки без угоди про мир кожне плем'я вважало себе відданих в стані війни з іншими племенами. Відмова від визнання відповідних правил був рівносильний відмові від будь-яких, крім ворожих, відносин із сусідами, що було багате самими серйозними наслідками [3, с. 62].

Усе це свідчить про те, що навіть на самих ранніх стадіях відносини між незалежними утвореннями потребували регулювання. Однак не всяке нормативне регулювання є правовим. Міжплеменні норми представляли собою необхідні для взаємодії племен елементарні правила гри, які склалися в їх практиці. Ці норми не відповідали основним характеристикам права, яке створюється владою держави. Невипадково право не існувало і всередині племен. Відомо, що не тільки міжнародне, але і національне (тобто внутрішньодержавне) право не може існувати без держави. Право є продуктом суверенної влади держави [4, с. 25].

Документи свідчать про моральній всездозволеності в міждержавних відносинах того часу. У давньоіндійських Законах Ману говорилося: ворог – це ваш сусід. У зборах політичної мудрості Стародавньої Індії – Артхашастра, що належить перу легендарного Каутильї (IV–III ст. до н.е.), щодо мирних договорів сказано, що вони повинні укладатися з рівними або сильнішими королями, а на слабкого короля треба нападати. Мудрий король повинен зміцнювати свою державу і перешкоджати процвітанню інших. Завдання послів: здійснення місії, підтримка договорів, придбання друзів, інтриги, організація сварок між друзями, використання секретних сил. Що ж стосується права, то вона розглядалася як чинне лише всередині країни, в міжнародних відносинах йому не відводилося місця [5, с. 29].

Тепер розглянемо основні характеристики міжнародно-правової відповідальності. Вони допоможуть нам найкраще зрозуміти її сутність як виду юридичної відповідальності. Основні характеристики відповідальності, залежать від деяких важливих чинників. Це, по-перше, існування дійсного зобов'язання між суб'єктами; по-друге, наявність діяння (дії або бездіяльності), яке порушує вказане зобов'язання і яке присвоюється суб'єкту (державі), що вчинила його; по-третє, шкода, яка є результатом протиправного діяння [6, с. 77]. Ці вимоги щодо основних характеристик відповідальності чітко визначені в багатьох відомих прецедентах. Так, у рішенні по справі про фабрику в Хожуві Постійна Палата міжнародного правосуддя визначила, що «відповідальність – це принцип міжнародного права, і навіть концепція закону, згідно з яким будь-яке порушення зобов'язання призводить до обов'язку відшкодування» [7, с. 129].

Як підкреслює українська юристка М.М. Антонович, під міжнародно-правовою відповідальністю розуміють негативні юридичні наслідки, які наступають для суб'єкта міжнародного права в результаті порушення ним міжнародно-правового зобов'язання [6, с. 76]. Іншими словами, міжнародно-правова відповідальність – це обов'язок суб'єкту міжнародного права зазнати певних несприятливих наслідків за вчинене протиправне діяння (дію або бездіяльність), і це протиправне діяння є підставою відповідальності.

Отже, юридичну відповідальність за порушення або невиконання міжнародно-правових вимог прийнято визначати терміном «міжнародно-правова відповідальність», який виражає специфічний юридичний зміст, а саме настання певних юридичних наслідків для порушника. Однак у міжнародно-правових актах термін «відповідальність» використовується також в іншому розумінні внаслідок недосконалості юридичної термінології. Так, терміном «відповідальність» користуються для визначення, зокрема певного зобов'язання або правомочності (наприклад, у статті 24 Статуту ООН визначається, що члени ООН «покладають на Раду Безпеки головну відповідальність за підтримку міжнародного миру та безпеки», а зміст статті 73 присвячується членам ООН, які «несуть або приймають на себе відповідальність за керування територіями, народи яких ще не досягли повного самоврядування» [8]). Комісія міжнародного права, працюючи над

проектом статей про правонаступництво держав у рамках Віденської конвенції 1985 року, визначила цей термін як такий, що означає зміну однієї держави іншою щодо виконання відповідальності за міжнародні відносини на певній території [9].

В юридичній літературі міжнародно-правова відповідальність визначається доволі часто як один із видів юридичної відповідальності [2, с. 432]. У теорії права можна знайти більш широке трактування основних характеристик міжнародно-правової відповідальності, зокрема: реалізується в міжнародних правоохоронних правовідносинах між державою-порушницею, з одного боку, і потерпілою державою, з іншого боку або між державою-порушницею та групою держав; виникає слідом за вчиненням міжнародного правопорушення; полягає в застосуванні до держави-порушниці міжнародного права примусових (не превентивних) заходів; пов'язана з негативними наслідками для правопорушника; має на меті забезпечення міжнародної законності та міжнародного правопорядку [10, с. 162].

Доречним буде зауважити, що сутність міжнародно-правової відповідальності розкривається в процесі постановки й реалізації її функцій. Особливу увагу слід звернути, на нашу думку, на превентивну функцію міжнародно-правової відповідальності, яка виходить на перший план у сучасному праві. Про це зазначає О.Ф. Скакун [2, с. 65], І.І. Лукашук [4, с. 65] та інші відомі теоретики права, юристи та вчені як вітчизняної, так і зарубіжної правової доктрини. Разом із тим необхідно констатувати,

що закріплення норм та принципів відповідальності в практиці та правосвідомості пов'язане з права більше, ніж загальне визнання неможливості уникнути відповідальності за вчинення протиправне діяння.

Таким чином, помилковою є думка, що як у теорії права, так і в міжнародному праві можна виділити лише дві функції міжнародно-правової відповідальності: право-відновлювальну (репараційну) і репресивну (каральну). У випадку відповідальності за міжнародні злочини більш значимою є каральна, штрафна функція, що прямо впливає із загальної спрямованості заходів відповідальності, які мають місце у випадках здійснення міжнародних злочинів. За умов вчинення звичайних правопорушень на перший план виступає репараційна функція міжнародно-правової відповідальності. Про таку спрямованість заходів відповідальності прямо свідчать, як правило, зміст і обсяг рекламаций і позовних вимог держав у зв'язку з порушенням міжнародних зобов'язань, що спричинюють матеріальну шкоду.

Отже, міжнародно-правова відповідальність – це вид юридичної відповідальності, визначений уповноваженими особами обсяг обов'язків, включаючи передбачені міжнародними угодами санкції, які спрямовані на ліквідацію наслідків міжнародно-протиправного діяння. Міжнародно-правова відповідальність здійснює коригувальну функцію в процесі міжнародно-правового регулювання і сприяє відновленню, зміцненню й охороні міжнародного правопорядку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виступ Президента України на пленарній сесії П'ятого саміту Східного партнерства [Електронний ресурс]: Офіційне інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-plenarnij-sesiyi-pyatogo-samit-44650>.
2. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник / О.Ф. Скакун. – К. : Правова єдність : Алерта, 2014. – 524 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладач і головний редактор В.Т. Бусел. – К. : Перун, 2001. – 1440 с.
4. Лукашук І.І. Право международной ответственности / И.И. Лукашук. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 405 с.
5. Колосов Ю.М. Ответственность в международном праве / Ю.М. Колосов – М. : Юридическая литература, 1975. – С. 256.
6. Антонович М.М. Міжнародне публічне право: Навчальний посібник для студентів ВУЗів / М.М. Антонович. – К. : КМ Академія, 2003. – 308 с.
7. Міжнародне публічне право: підручник: у 3 т. / [В.Ф. Антипенко, Л.Д. Тимченко, О.В. Беглий, О.А. Радзівіл та ін.] ; за заг. ред. В.Ф. Антипенка. – К. : НАУ, 2012. – Т. 2. – 348 с.
8. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду ООН [Електронний ресурс]: Статут, Міжнародний документ від 26.06.1945. – Редакція від 16.09.2005, підстава 995_e56. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010/.
9. Віденська конвенція про охорону озонного шару [Електронний ресурс]: ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 22.03.1985 – поточна редакція – Підписання від 22.03.1985. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_088/.
10. Рудик П.А. Теорія держави: основні теорії, концепції, підходи до вивчення: навчальний посібник / П.А. Рудик – К. : Алерта, 2015. – 288 с.